

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ดนตรีเป็นวัฒนธรรมที่สื่อสะท้อนวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมนั้นๆ ด้วยเหตุที่มนุษย์เป็นผู้สร้างดนตรี มนุษย์แต่ละเผ่าพันธุ์จึงสร้างงานดนตรีขึ้นตามจินตนาการที่มีเอกลักษณ์ของตน และสังคมนั้นๆ เพื่อบรรยาย อารมณ์ความรู้สึก และสภาพของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ออกมาเป็นเสียงดนตรีโดยใช้ความสั้นยาวของจังหวะ และการร้อยเรียงเสียงสูงต่ำเพื่อแสดงให้เห็นภาพพจน์ตามจินตนาการของผู้ประพันธ์ เมื่อผลงานดนตรีได้รับการตอบรับจากสังคม จึงเกิดการสืบทอดเป็นวัฒนธรรมซึ่งกลายเป็นวิถีของคนในชุมชน

วัฒนธรรมดนตรีอีสานมีวิวัฒนาการมาช้านานเท่ากับการดำรงอยู่ของคนในภาคแถบนี้ วิวัฒนาการเป็นผลจากวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับประเพณีและพิธีกรรมและความบันเทิงเกิดการสร้างสรรค์สืบทอดในลักษณะต่างๆ

การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับดนตรีภาคอีสานเหนือ มีเนื้อหาหลากหลาย ทั้ง ดนตรีชนเผ่า ดนตรีพื้นบ้าน การแสดงหมอลำ ประวัติศิลปินดนตรีพื้นบ้านของอีสาน

งานนิพนธ์เกี่ยวกับดนตรีชนเผ่า ให้ความสนใจในการศึกษารูปแบบและลักษณะดนตรีของชนเผ่าต่างๆ รวมถึง บทบาทหรือโอกาสในการบรรเลง เช่น รายงานวิจัยเรื่อง ดนตรีผู้ไทย ของเจริญชัย ชนไพโรจน์(2529) ดนตรีชาวโล้ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ของ สมชัย สุวรรณไตร (2539) การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมการฟ้อนผึ่ของชาวโล้ อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ของชาติชัย ฉายมงคล (2543)

งานนิพนธ์เกี่ยวกับดนตรีพื้นบ้านอีสานเหนือให้ความสนใจศึกษา องค์ประกอบและลักษณะของเครื่องดนตรี วงดนตรี ประวัติ และพัฒนาการ และความสัมพันธ์กับสังคม เช่น บทความเรื่อง“ดนตรีพื้นบ้านอีสาน” ของ เจริญชัย ชนไพโรจน์(2540) งานวิจัยเรื่อง “มโหรีพื้นบ้านอีสาน อำเภอบึงสามพัน จังหวัด ร้อยเอ็ด” ของ ธวัช วิวัฒน์ปัฐพี(2537) “การทำโปงลาง กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน ในเขตอำเภอมือเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์” ของฉัตรพงศ์ อินทฤทธิ์(2541) “ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการแสดงวงโปงลางวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด” ของวิทยา สุทธิจันทร์(2543) “กลองยาวของชาวอำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด” ของ รัฐจวน อิศรานูวัฒน์(2542) “พินอีสานกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม:กรณีศึกษาจังหวัดอุดรธานี” ของ บุญโฮม พรศรี (2543) นอกจากนี้เอกสารอีกกลุ่มหนึ่ง เป็นงานวิจัย เกี่ยวกับหมอลำ เช่น “การแสดงทางเครื่องหมอลำ” หมู่ของ พรเทพ วีระพูล(2535) “ดนตรีประกอบการแสดงลำห่ม” ของ

ภูมิต สอนสนาม(2539) “คนซึ่งอีสาน:ร่างกาย กามารมณ์ อัดลักษณะ และเสียงสะท้อนของคนทุกชั้นในหมอลำซึ่งอีสาน” ของคณะผู้วิจัยจากสำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี(2544)

งานนิพนธ์จำนวนไม่น้อยศึกษา ประวัติและบทบาทศิลปินคนสำคัญ ต่อการสืบทอดและพัฒนา คนตรีอีสานเหนือ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประวัติชีวิตหมอลำ เช่น “ชีวิตและผลงานของหมอลำทองมาก จันกระลือ” ของบัณฑิตวงศ์ ทองกลม(2539) “ประวัติและผลงานของหมอลำบุญชื่น บุญศรี” ของสุนทร ทองเป่า(2537)“บทบาทของหมอลำ ราตรี ศรีวิไล ผู้บุกเบิกลำซิ่ง” ของวุฒิศักดิ์ กะตะศิลา (2541) “ปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการแสดงของหมอลำบุญเพ็ง ฝ้ายวิชัย” ของ วันเพ็ญ แสงพันธุ์ (2545) “บทบาทของนายเปลื้อง ฉายรัศมี ในการอนุรักษ์ พัฒนา และสืบทอดโปงลาง” (2541) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีเอกสารและงานวิจัย เกี่ยวกับหมอลำในแง่มุมอื่นๆ เช่น มิติทางเศรษฐกิจ บทบาทหน้าที่ในการสืบทอดวัฒนธรรม เช่น “บทบาทของสำนักงานหมอลำในเขต อำเภอเมือง ขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น” ของธีระพงษ์ โสดาศรี(2537) ศึกษาบทบาท ของสำนักงานหมอลำในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ที่มีต่อ หมอลำ และผู้ว่าจ้าง “ภูมิปัญญาหมอลำเอก ความรุ่งโรจน์ ของอดีตกับปัญหาของหมอลำปัจจุบัน” ของ จารุวรรณ ธรรมวัตร(2540) ศึกษาสาเหตุ ปัจจัยที่ทำให้ ศิลปิน แห่งชาติ สาขาหมอลำ ประสบ ความสำเร็จ รวบรวม กัดสรรบทกลอนลำ และเสนอแนวทางแก้ไขปัญหา การประกอบอาชีพ หมอลำในปัจจุบัน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามงานนิพนธ์เกี่ยวกับคนตรีอีสานเหนือที่ผ่านมา ยังไม่ให้ความสำคัญรวมวัฒนธรรมคนตรีในแง่มุมประวัติความเป็นมาอันส่งผลต่อการสืบทอดและสร้างสรรค์คนตรีของภาคอีสานเหนือ งานวิจัยเล่มนี้จึงมุ่งศึกษาวัฒนธรรมคนตรีอีสานในลักษณะของประวัติและวิวัฒนาการ ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการถ่ายทอดคนตรี อันส่งผลต่อวัฒนธรรมการบรรเลง การสร้างและคุณภาพเสียงของเครื่องคนตรี

การศึกษาประวัติและวัฒนธรรมคนตรีอีสานเหนือ พยายามนำเสนอวิวัฒนาการคนตรีอีสานเหนือในบริบทการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อันนำไปสู่ความเข้าใจ วิวัฒนาการคนตรีอีสานที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงรสนิยมด้านความบันเทิงของคนในสังคมอีสานเหนือ พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการถ่ายทอดคนตรีซึ่งมีส่วนสำคัญทำให้วัฒนธรรมคนตรีแต่ดั้งเดิมยังคงสืบทอดต่อมา

การถ่ายทอดความรู้ทางด้านคนตรีถือว่าเป็นวัฒนธรรมการคนตรีอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการจรรโลงไว้ซึ่งระเบียบ ประเพณี ที่สืบทอดต่อกันมา ทำให้เกิดเอกลักษณ์ในการสืบทอด วัฒนธรรมคนตรีของสังคมที่แตกต่างกันไป ความแตกต่างในวัฒนธรรมการถ่ายทอดความรู้ด้านคนตรีในท้องถิ่นที่ต่างกันมีพื้นฐานมาจากความเชื่อ แนวคิด และการปฏิบัติที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะของสังคมนั้นๆ

งานวิจัยเรื่องนี้จึงให้ความสำคัญกับกระบวนการทางวัฒนธรรมการถ่ายทอดความรู้คนตรีไทยของภาคอีสานเหนือ ซึ่งมีความแตกต่างกันเนื่องจากสภาพแวดล้อม ลักษณะที่ปรากฏของเครื่องคนตรี

และองค์ประกอบจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน มีระเบียบวิธี ประเพณีปฏิบัติ พิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งมีเอกลักษณ์ของตน

การถ่ายทอดวัฒนธรรมดนตรีส่งผลต่อวัฒนธรรมการบรรเลงดนตรี รวมทั้งการสร้างและคุณภาพเสียงของเครื่องดนตรี วัฒนธรรมการบรรเลงดนตรีในงานวิจัยเล่มนี้เป็นการศึกษาข้อมูลด้านกลุ่มวัฒนธรรมทางดนตรีที่ปรากฏ ระบบเสียง ระเบียบวิธีการบรรเลง โอกาสที่ใช้ในการบรรเลง การแสดง รวมถึงบริบทที่มีความเกี่ยวข้อง ของดนตรีไทยภาคอีสานเหนือ เพื่อเป็นข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าแก่นคนในชุมชนและเป็นแหล่งอ้างอิงเพื่อสืบทอดความรู้ อนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญาไทยให้ปรากฏต่อไป ทั้งนี้เพื่อป้องกันการเกิดช่องว่างทางวัฒนธรรม (Cultural Gap) หมายถึงการขาดการสืบต่อทางวัฒนธรรม อาจก่อให้เกิดความไม่เข้าใจหรือเข้าใจไม่ถูกต้องเนื่องจากขาดช่วงการสืบทอดระหว่างคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และวัฒนธรรมที่อ่อนล้านี้เองจะถูกแทรกแซงจากวัฒนธรรมอื่นที่เข้มแข็งกว่าได้โดยง่าย

วัฒนธรรมการบรรเลงสัมพันธ์กับการสร้างและคุณภาพเสียงเครื่องดนตรี ทั้งนี้ตามความเป็นจริงแล้วเครื่องดนตรีไทยมีหลักกลศาสตร์ของเสียง หลักการสร้างเครื่องดนตรีมีพื้นฐานจากโบราณเพื่อเลียนเสียงร้องของมนุษย์ (Garfias 2004: 229) ดังนั้นหลักการสร้างเครื่องดนตรีในแต่ละวัฒนธรรมจึงสามารถสะท้อนรูปแบบภาษา สำเนียงเสียงและวัฒนธรรม

ปัจจุบันการประดิษฐ์เครื่องดนตรี มักจะมีปัญหาในการควบคุมคุณภาพเสียง เนื่องจากขาดการวิเคราะห์วิจัยเกี่ยวกับการประดิษฐ์อย่างเป็นระบบ อีกทั้งช่างผู้ชำนาญการสร้างขาดผู้สืบทอดและรับช่วงต่อ เนื่องจากการสร้างเครื่องดนตรีเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่ต้องอาศัยการฝึกฝน สะสมประสบการณ์ ค้นคว้าด้วยตนเอง ต้องมีใจรักและมีความอดทน ด้วยความขาดแคลนช่างและการประดิษฐ์ ขาดกระบวนการทางวิชาการทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะดำเนินการวิจัยวัฒนธรรมการสร้างเครื่องดนตรีไทยเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาวัฒนธรรมดนตรีภาคอีสานเหนือ

งานวิจัยเรื่องนี้ จึงมุ่งชี้ให้เห็นวัฒนธรรมดนตรีอีสาน โดยภาพรวมเพื่อเป็นประโยชน์ในการรวบรวมข้อมูลทางวัฒนธรรมดนตรี เป็นแหล่งอ้างอิงของสถานศึกษาและผู้ที่สนใจภายในและภายนอกชุมชน และยังเป็นประโยชน์ในการศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างของวัฒนธรรมดนตรีแต่ละภาคอันสะท้อนภาพของวิถีชีวิตที่ต่างกันของชุมชนในภาคอีสานเหนือ เป็นการสร้างความเข้าใจระหว่างชุมชนที่อยู่ต่างภูมิภาคกัน และเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นไว้เพื่อเป็นมรดกแก่อนุชนรุ่นหลังสืบไป

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีไทย ภาคอีสานเหนือใน
ด้านต่าง ๆ ดังนี้

1.2.1 ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการ

1.2.2 ศึกษาความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการและขั้นตอนในการถ่ายทอดความรู้

1.2.3 ศึกษารวบรวมบทเพลงประจำถิ่นและวิเคราะห์ระเบียบวิธีการบรรเลงวงดนตรีและหมอลำ

1.2.4 ศึกษาการสร้างและมาตรฐานคุณภาพเครื่องดนตรี

1.3 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัย ใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังนี้

1.3.1 รวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องจากห้องสมุดต่างๆ ได้แก่

- ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สถาบันวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ศูนย์วิจัยศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ห้องสมุดอีสานสิรินธร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- สถาบันวิทยบริการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ห้องสมุดวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด

1.3.2 ศึกษาข้อมูลจากแหล่งวัฒนธรรมภูมิภาค จากสำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดของทุกจังหวัดในพื้นที่ภาคอีสานเหนือ ดังนี้

- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิ
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดหนองบัวลำภู
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดยโสธร
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์
- สภาวัฒนธรรมอำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย
- ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย จังหวัดอุดรธานี
- คณะหมอลำประถมนันเทิงศิลป์ จังหวัดขอนแก่น

- สำนักงานสยามธุรกิจบันเทิง (หมอลำ) จังหวัดมหาสารคาม
- ศูนย์สืบสาน อนุรักษ์ เผยแพร่ ศิลปะการแสดงและดนตรีพื้นบ้าน
จังหวัดหนองบัวลำภู

1.3.3 สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ศิลปินแห่งชาติ ครูภูมิปัญญาไทย ศิลปินประจำท้องถิ่น 14 จังหวัด พื้นที่ภาคอีสานเหนือ 30 ท่าน ดังรายนามต่อไปนี้

- ครูเปลื้อง ฉายรัศมี ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรี) พ.ศ. ๒๕๒๘ จังหวัดกาฬสินธุ์
- หมอลำเคน ดาเหลา ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ จังหวัดขอนแก่น
- หมอลำบุญเที่ยง ไม้ฉิวชัย ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) จังหวัดขอนแก่น
- หมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) จังหวัดร้อยเอ็ด
- อาจารย์สุรพล เนสุสินธุ์ อาจารย์ประจำคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ครูพงษ์พิพัฒน์ ผ่างแก้ว ครูภูมิปัญญาไทย จังหวัดอุดรธานี
- อาจารย์ยอดดิ่ง รอดตั้งใจ ศิลปินดีเด่น จังหวัดหนองคาย
- หมอลำมณีรัตน์ การเกษม ศิลปินท้องถิ่น จังหวัดหนองคาย
- ครูทองจันทร์ พาไสย์ ศิลปินท้องถิ่น จังหวัดหนองคาย
- ครูเทียบ พรหมวิชัย ศิลปินท้องถิ่น (โปงลาง) จังหวัดสกลนคร
- ครูสุภี ตามประสี ศิลปินท้องถิ่น (แกม) จังหวัดสกลนคร
- ครูสีดา สีดาชัย ศิลปินท้องถิ่น (ทับแก้ม) จังหวัดสกลนคร
- ครูไสว สุวรรณหอม ศิลปินท้องถิ่น (พิณ) จังหวัดสกลนคร
- ครูบุญคง ศิริเมธางกูร ศิลปินดีเด่น จังหวัดนครพนม
- หมอลำราตรี ศรีวิไล ครูภูมิปัญญาไทย จังหวัดขอนแก่น
- อาจารย์ปรีชา บัณฑิต ศิลปินดีเด่น จังหวัดอำนาจเจริญ
- ครูบัวซอน แก้วศรี ศิลปินอาวุโส ตำบลปลาข้าว จังหวัดอำนาจเจริญ
- หมอลำบัวนวม สายเหลา ศิลปินอาวุโส ตำบลปลาข้าว จังหวัดอำนาจเจริญ
- หมอลำละม้าย กุณ ศิลปินดีเด่น จังหวัดยโสธร
- อาจารย์บุญกาญจน์ โรมพันธ์ ศิลปินผลงานดีเด่น จังหวัดยโสธร

- ครูบุญส่ง สันทอน	ศิลปินท้องถิ่น (พิม) จังหวัดยโสธร
- ครูทองแดง มงคลคำ	ศิลปิน (หมอลำ) จังหวัดยโสธร
- ครูทองคำ ไทยกล้า	ศิลปินดีเด่น จังหวัดร้อยเอ็ด
- หมอลำกฤษณา วรรณสุทธิ	ครูภูมิปัญญาไทย จังหวัดร้อยเอ็ด
- ครูเที่ยง พินทะปะกั๋ง	ศิลปินดีเด่น จังหวัดมหาสารคาม
- ครูบัวลา ลุนบัวบาน	ศิลปินอาวุโส จังหวัดมหาสารคาม
- หมอลำทองศรี ศรีรักษ์	ศิลปินดีเด่น จังหวัดหนองบัวลำภู
- ครูเสวย อุดร	ศิลปินอาวุโสบ้านน้ำพรเจริญ จังหวัดเลย
- ครูสุด กัณหารัตน์	ศิลปินอาวุโส จังหวัดชัยภูมิ
- ครูทองล้วน นवलวัน	ศิลปินอาวุโส จังหวัดชัยภูมิ

1.3.4 รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล

1.3.5 รายงานผลการวิจัยและสรุป เสนอแนะ จัดพิมพ์รายงานฉบับสมบูรณ์

1.4 ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาวัฒนธรรมดนตรีไทย ภาคอีสานเหนือครอบคลุมพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม มุกดาหาร มหาสารคาม ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย สกลนคร หนองคาย อุดรธานี อำนาจเจริญ หนองบัวลำภู และอุบลราชธานี

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.5.1 ทราบปัจจัยที่ส่งผลต่อวิวัฒนาการและการดำรงอยู่ของดนตรีไทยภาคอีสานเหนือ

1.5.2 ทราบถึงอิทธิพลความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ที่ส่งผลต่อวัฒนธรรมการถ่ายทอดดนตรีไทยภาคอีสานเหนือ

1.5.3 ทราบระเบียบวิธีการบรรเลงดนตรี และการแสดงหมอลำ

1.5.4 ทราบองค์ประกอบสำคัญในการสร้างเครื่องดนตรีให้มีคุณภาพและมาตรฐาน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย